

ԿԱՐԵՆ ԹՈՒՆԱԹՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ պարամոնության ինստիտուտ, պ.գ.թ.

ԼՈՌՈՒ ՄԱՐԶԻ ԺԱՅՌԱՊԱՏԿԵՐՆԵՐԸ

Ժայռապատկերը նախագրային շրջանի՝ մ.թ.ա. VII-II հազարամյակների բարձրարժեք ու հավաստի պատմամշակութային սկզբնաղբյուր է, վաղնջական անցյալի յուրօրինակ մի արտացոլում, որն ակնառու կերպով պահպանել է նախնյաց մտավոր գործունեության տարաբնույթ արգասիքներ:

Հայաստանում հնուց ի վեր ծագած ժայռագրությունն իրականացրել է գիտելիքի, պատկերացումների և զգացումների գրանցման, արտահայտման, կուտակման և փոխանցման գործառույթներ, որպես մարդկային հաղորդակցության միջոց ապահովել սերունդների կապը, կենսափորձի, մտածելակերպի և մշակույթի անխզելիությունը: Ժայռապատկերման երևույթն անբաժան մասն էր ժամանակի աշխարհընկալումային, ծիսապաշտամունքային և ուսուցողական ոլորտների:

Հայկական լեռնաշխարհի ժայռապատկերային արվեստն առանձնակի է հնությամբ ու բազմաժանրությամբ, ճշգրտությամբ ու կիրառական նշանակությամբ, ուստի և ունակ է լուսաբանել պատմամշակութային իրականության բազմաթիվ ու տարազան խնդիրներ: Հսկայական քանակությամբ (մոտ քսան հազար), ոճական բազմազանությամբ և հարուստ բովանդակությամբ հայոց ժայռարվեստը առանձնահատուկ տեղ ունի Հին Աշխարհի մշակութային ժառանգության մեջ:

Աֆրիկա-եվրասիական տարածաշրջանում ժայռապատկե-

րային հնավայրերն անհամեմատ շատ են Հայկական լեռնաշխարհում, որի մերձակայքում հնագույն ժայռապատկերները քիչ են, մինչդեռ ներսում դիտվում է դրանց գերկենտրոնացում, թեմային ու տեսակային բազմազանություն: Այստեղից դեպի Փոքր Ասիա, Միջերկրածովք, Արևմտյան Եվրոպա, Սկանդինավիա, Սիբիր և Կենտրոնական Ասիա, Իրանական բարձրավանդակ, Միջագետք, Արաբական թերակղզի, Հյուսիսային Աֆրիկա ուղղություններով զգալիորեն պակասում է թե՛ տարածական բաշխման խտությունը, թե՛ հնավայրերի թիվը և թե՛ դրանցից յուրաքանչյուրում պատկերների քանակը, նվազում է հատկապես՝ բովանդակային և ոճատեխնիկական բազմազանությունը (քարտեզ 1):

Քարտեզ 1. Հին Աշխարհի հիմնական ժայռապատկերային հնավայրերը

Մեծ Հայքի ժայռապատկերներն առավել կենտրոնացած ու մեծաթիվ են Այրարատ աշխարհում՝ Գոմշուտ (Կաղզվան), Քար-

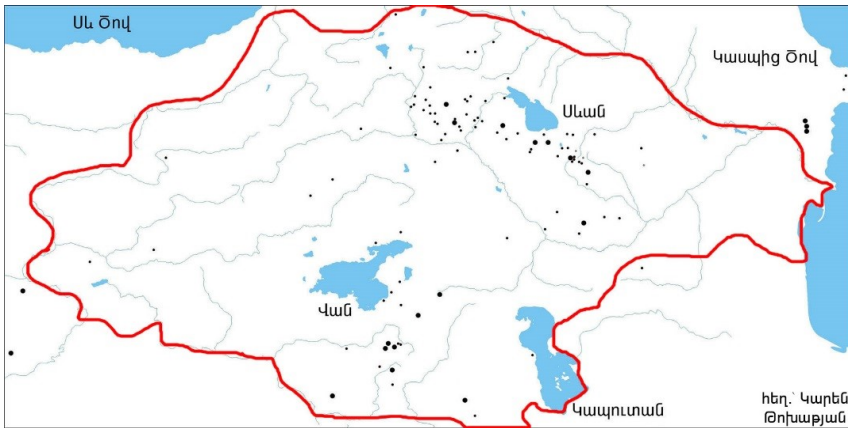
ծոր, Կարս, Բորլուկի հովիտ, Հոռոմ, Գոգարան, Գոշ, Լճաշեն, Գեղամա լեռների արևելյան լանջեր, Զովունի, Քուչակ, Ապարանի ջրամբար, Գեղամավան, Աշտարակ, Օշական, Ոսկեհատ, Լեռնամերձ, Ագարակ-1, Ագարակ-2, Արագածի հարավարևելյան լանջեր, Մեծամոր, Շամիրամ, Կաքավաձոր, Մաստարա, Զարին-ջա, Արմավիր, Դաշտադեն, Արտին լեռ, Բագարան վայրերում¹:

Այրարատից հյուսիս՝ Գուգարք աշխարհում են Յուրտագետի, Պաղաղբյուրի, Լոռի-բերդի, Կողեսի, Եղիտանքի և Նեղոցի, դեպի հյուսիս-արևմուտք՝ Տայք աշխարհում են Արիլի և Թորթումի ժայռանկարները: Դեպի արևելք՝ Սյունիք և Արցախ աշխարհներում են Թեքսարի, Վարդենիսի, Քարվաճառի, Սյունիքի լեռների և Նավասարի, դեպի հարավ՝ Վասպուրական աշխարհում են Տիրիշինի, Կորճայք աշխարհում՝ Գավառակ և Սաթ լեռների, Աղձնիք աշխարհում՝ Բնջրիի և Քաղիրթի պատկերախմբերը² (քարտեզ 2):

---

¹ *Շեղագիր* նշված վայրում սալաքարային պատկեր է և ժայռագրության ավանդույթի հին ու միջնադարյան վերապրուկ, վերադրված պատկեր (Լոռի-բերդում), թավ նշվածում՝ ակոսանշան, ընդգծված վայրում՝ քարաշարք:

² Հայաստանի, շրջակայքի և աշխարհի ժայռապատկերային հնավայրերի տեղադրությունը տե՛ս Թոխաթյան Կ., Մաշտոցեան տառաձեւերի եւ դրանց ժայռապատկեր նմանակների աղբյուրների շուրջ, «Բազմավեպ», 2003, №1-4, էջ 81-90, Թոխաթյան Կ., Հայկական լեռնաշխարհի ժայռապատկերների քարտեզագրումը, «Հայկական լեռնաշխարհ» հանրապետական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, Խ. Աբովյանի անվ. հայկական պետական մանկավարժական համալսարան, Երևան, 2015, էջ 332-336, Թոխաթյան Կ., Արագած լեռան և շրջակայքի ժայռապատկերները, «Միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, նվիրված Պողոս Խաչատրյանի ծննդյան 90-ամյակին (Վանաձորի պետական համալսարան)», Երևան, 2020, էջ 344-361, Tokhatyan K.S., Rock carvings of Armenia, «Fundamental Armenology», № 2, 2015, p. 185-187, Tokhatyan K.S., Petroglyphs of Armenia along the Great Silk Road, «Studies on cultures along the Silk Roads», Vol. 2, Budapest, 2020, p. 132.

Քարտեզ 2. Մեծ Հայքի ժայռապատկերային հնավայրերի բաշխումն ըստ աշխարհների

1. **Բարձր Հայքի** Դերջան գավառում՝ **Բագայառիճ**:
2. **Ծովքի** Անձիտ գավառում՝ **Քարբերդ**, Բալահովիտ գավառում՝ **Պարտիզակ, Մեծկերտ**:
3. **Աղձնիքի** Անգեղտուն կամ Սանասունք գավառներում՝ **Քեղ** (Բնջրի և Քաղիրթ գետերի մոտ):
4. **Տուրուբերանի** Բզնունիք գավառում՝ **Դատվանի քարաշարք**, Աղիովիտ գավառում՝ **Օրորան, Գայթիս**, Վարաժնունիք գավառում՝ **Հերթ**:
5. **Մոկքում** ժայռապատկեր հայտնաբերված չէ:
6. **Կորճայքի** Կարթունիք գավառում՝ **Գավառակ, Սաթ, Սև լեռ, Ճահուկ** գավառում՝ **Կոճանց**, Կորդուք գավառում՝ **Ալկեքար, Արարտու, Բեյթիշեբաթ**, Կորդրիք Վերին գավառում՝ **Մեզրա**:
7. **Պարսկահայքի** Թրաբի գավառում՝ **Զամբիլ լեռ**:
8. **Վասպուրականում**՝ Վանա լճից հարավ՝ Անձնացիք գավառում՝ **Տիրիշին, Մարվանա, Չըլկրի**, Տրպատունիք գավառում՝ **Նառ, Փրերեշան, Վանա լճի արևելյան ափերին**՝ Արտաշիսյան

գավառում՝ **Արտամետ**, Երվանդունիք գավառում՝ **Հայկաբերդ**, Տոսպ գավառում՝ **Վանի միջնաբերդ**, **Վերին Անձավ**, **Լեզք**, Առբերանի գավառում՝ **Փանգ**, Բուն Մարդաստան գավառում՝ Բուք («Կույսերի» անձավ, գունանկար), Կրճունիք գավառում՝ Փական (փորագիր, գունավոր անձավանկար), Ճվարշ-Ռոտ գավառում՝ **Բաստամ**, Նախճավան գավառում՝ *Ս. Մարիամ*, *Աստրապատ*, Փառակա, Գողթն գավառում՝ Նավասար, Արաքսի աջափնյակի Արտավանյան գավառում՝ Արասբարան, Վանստան, Սոնգուն:

9. Սյունիք՝ տե՛ս ՀՀ տարածք:

10. Արցախ՝ տե՛ս Արցախի Հանրապետության տարածք:

11. Փայտակարանում՝ Աղվանքի Բազկան գավառում՝ *Ափշերուն*, Կաբրիստան³:

12. Ուտիքում ժայռապատկեր հայտնաբերված չէ:

13. Գուգարքի Զավախք Վերին գավառում՝ Մուրջախետք, Դամալա, Թռեղք գավառում՝ Յուրտագետ և *Ծալկայի* ջրամբար: Տե՛ս նաև ՀՀ տարածք:

14. Տայքի Արսեաց Փոր գավառում՝ Արիլի, Ոքաղե գավառում՝ Թորթում:

15. Այրարատի Շիրակ գավառում՝ Ալամ, Գետիկ, Վանանդ գավառում՝ *Չամիկ*, **Զարիշատ**, Բորլուկ գետի հովտում՝ Ազատ, Կատրան, Կերվան, Իկիսու, Սևքար, Արշարունիք գավառում՝ Գոմշուտ, Չալի, Քարծոր, Բագրևանդ գավառում՝ **Մուշանի** դամբարան, Մասյացոտն գավառում՝ *Յուլակերտ* և **Մաղարաբլուր**, Ճակատք գավառում՝ **Վարդամարգ**, Կոզովիտ գավառում՝ **Առուն**, Բասյան գավառում՝ Տանձուտ («Շարվան քարեր»): Տե՛ս նաև ՀՀ տարածք:

---

³ Տարածքը որոշ փուլերում Մեծ Հայքի կազմում կամ ազդեցության ոլորտում էր:

Փոքր Հայքում՝ Մալաթիայի մոտ՝ Առյուծաբլուր (որմնանկար), **Արդիճ** (Խաղտյաց լեռների հյուսիսարևմտյան լանջ):

Միջագետք Հայոց աշխարհում՝ Պորտաբլուր (հարթաքանդակ), Տիգրիսի աջափնյակում՝ Դիրջին և Դերասեր, Արվաստան (Միգդոնիա) գավառում՝ Դեմիրկապ:

Մեծ Հայքից արևմուտք՝ Կոմմագենների Փիրին վայրի «Համետ» և «Այծերի» անձավներ:

Հայաստանի Հանրապետությունում ժայռապատկերներ հայտնաբերված են բոլոր մարզերում (քարտեզ 3).

Երևանում՝ Ավան:

Արագածոտնում՝ Արագած լեռ, Մաստարա, Զարինջա, Հին Շենիկ, Արտին լեռ, Ներքին Սասնաշեն, Կաքավաձոր, Արուճ, Շամիրամ, Ոսկեհատ, Օշականի «Ջրախառնուրդ», Ագարակ-1, Ագարակ-2, **Դաշտաղեն**, Ապարանի ջրամբար, *Քուչակ, Տղմուր*, Երնջատափ: Գունանկարներ՝ Կաքավաձոր, Գեղամավան, Փոկաբերդ:

Արարատում՝ Գեղամա լեռների միջնամաս, *Խոսրովի արգելոց*:

Արմավիրում՝ Արմավիր, Մեծամոր, *Ս. Հռիփսիմե և Ս. Գալանե*, Բագարան:

Գեղարքունիքում՝ Լճաշեն, Բերդկունք, Մեծ Սպիտակասար, Վարդենիկ, Սևասար, Նշխարք, Վարդենյաց լեռնանցք, Վարդենիսի լեռներ, Այրք (Բրտի Այրք⁴, Բրտենիք, Բրտենյաց) և

---

⁴ Տե՛ս Մարտիրոսյան Հ.Ա., Հայաստանի նախնադարյան մշակույթի նոր հուշարձաններ, «Պատմաբանասիրական հանդես», 1969, №3, էջ 194: Գյուղի մասին տե՛ս Պատմության նահանգին Սիսական, արարեալ Ստեփաննոսի Օրբելեան արքեպիսկոպոսի Սիւնեաց, ի լոյս ընծայեաց հանդերձ ծանօթութեամբք Կարապետ վրդ. Շահնագարեանց՝ միաբան Ս. Էջմիածնի, հ. Բ, Փարիզ, 1859, էջ 373, Ստեփանոս Օրբելյան, Այունիքի պատմություն, թարգմ., ներած. և ծանոթագր. Ա.Ա. Աբրահամյանի, Երևան, 1986, էջ 264-265, նաև՝ Հակոբյան

Ներքին Շորժա (Քերթի)⁵:

Լոռիում՝ Պաղաղբյուր, Նեղոց, Կողես⁶, Եղիտանք⁷, *Լոռի-
բերդ*, Գոգարան, Լեռնավաճ:

Կոտայքում՝ Գեղամա լեռների արևելյան լանջեր, *Բջնի,
Պարղնավանք*, Զովունի ամրոց, *Քալահովիտ*, Գեղարդի «*Ձորա-
նոց*» անձավ:

Շիրակում՝ Հայկաձոր, **Հոռում**, Ձիթհանքով, *Երերույք, Մու-
սայելյան, Տիրաշեն*:

Այոնիքում՝ Ծղուկ (Ուխտասար) Ջերմաջուր, Կարկառ,
Նազելի, Սեպասար, Զորացքար, Գողենձոր, Շաղատ, *Քաղաքերդ*,
Քարաշեն, Կապաճ:

Վայոց Ձորում՝ *Օրբելյանների իջևանարուն*, Հուսո սար
(Թեքսարի լեռներ), Ջերմուկ, Սաոցալի, Արփի, Արփայի և Եղե-
գիսի ակունքներ:

Տավուշում՝ Գոշ:

Արցախի Հանրապետությունում ժայռապատկերներ հայտ-
նաբերված են հետևյալ շրջաններում.

Ասկերանում՝ *Տանձադափ (Իվանյան)*, Շուշիի «Հունոտի
ձոր»:

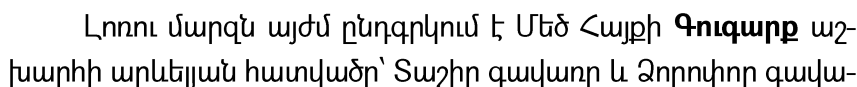
Թ.Խ., Մելիք-Բախչյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ.Խ., Հայաստանի և հարակից
շրջանների տեղանունների բառարան, Երևան, հ. 1, էջ 244, 668, 743, հ. 2, էջ 34, հ.
5, էջ 553:

⁵ Մարտիրոսյան Հ.Ա., նշվ. աշխ., էջ 194: Գյուղի մասին տե՛ս Հակոբյան Թ.Խ.,
Մելիք-Բախչյան Ստ. Տ., Բարսեղյան Հ.Խ., նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 151, հ. 5, էջ 338-
339, 345, նաև՝ Թոխաթեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 83-84:

⁶ Ըստ Ս. Զալալյանցի՝ նաև Տոթկաջուր. գյուղը Տուտ իշխանի կալվածքն էր (Զա-
լալյանց Ս. Արքեպ., Ճանապարհորդություն ի Մեծն Հայաստան, Երևան, 2016,
մաս Ա, Բ, էջ 117), տե՛ս նաև Հակոբյան Թ.Խ., Մելիք-Բախչյան Ստ. Տ.,
Բարսեղյան Հ.Խ., նշվ. աշխ., հ. 3, 198:

⁷ Այժմ՝ Յաղդան: Ս. Զալալյանցը նշել է Եղիտակ անվամբ (Զալալյանց Ս., նշվ.
աշխ., էջ 116), տե՛ս նաև Հակոբյան Թ.Խ., Մելիք-Բախչյան Ստ. Տ., Բարսեղյան
Հ.Խ., նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 189, հ. 3, էջ 916-917:

Քաշաթաղում՝ Իշխանասարի հյուսիսային լանջի Սև լճի ափեր, Միրիկ⁸:

⁸ Սարգսյան Գ., Գնունի Ա., Մկրտչյան Լ., Արցախի Հանրապետության Քաշաթաղի շրջանի ամրոցները, Երևան, 2022, էջ 56, 72:

ռը, **Այրարատ** աշխարհի հյուսիսային հատվածը՝ Տաշիր Վերին գավառը և Նիգ գավառի հյուսիսային մասերը: Մարզում հայտնաբերված ժայռապատկերները Պաղաղբյուր, Նեղոց, Կողես, Եղիտանք, Լոռի-բերդ, Գոգարան գյուղերի մոտ են, հավանաբար նաև՝ Լեռնավանի մոտ:

Պաղաղբյուր, Գուգարք աշխարհի Տաշիր գավառ: 1989 թ. հնագետ Հակոբ Սիմոնյանը վտանգված մշակութային հուշարձանների շարքում այս վայրից երկու ժայռապատկեր հրատարակեց (աղ. 1)⁹: 2015 թ. նոյեմբերի 5-ին հետազոտել ենք այդ ժայռապատկերները: Գյուղից 2 կմ արևմուտք, ձորակի ձախ ափի կրոմլեխից 15 մ վերև (հյուսիս), ուղղաձիգ ժայռի խորշի արևմտյան պատի հարթ մակերեսին պահպանված է Հ. Սիմոնյանի հրատարակած բազմատարր ժայռապատկերը, որի մոտակայքում գտանք ևս չորսը (աղ. 1₂₄): Ամերիկաբնակ բժիշկ Վահե Մարտիրոսյանը 2010 թ. ժայռապատկերներ է տեսել հայ-վրացական սահմանի այն կողմում ևս:

Նեղոց, Գուգարք աշխարհի Ձորոփոր գավառ: 1987 թ. հնագետ Վահան Գայսերյանի արշավախումբը Դեբեդի աջափնյա նեղ ձորակում գտնվող այս գյուղի գերեզմանոցում ու մոտակա անձավի մուտքի առջև հայտնաբերել է 10 ժայռապատկեր, դրանք համարելով մ.թ.ա. III-II հազարամյակների արգասիք¹⁰: Հնագետ Վ. Ավետյանը 2002 թ. մարտի 4-ին մեզ տրամադրեց

---

⁹ Սիմոնյան Հ., Վտանգված ժառանգություն, «Մշակույթ», 1989, №1, էջ 21, տե՛ս նաև՝ Հերլես Մ., Դավթյան Ռ., Հնագիտական նոր հետազոտություններ Լոռու մարզում, «Արագածի թիկունքում. հնագիտական հետազոտություններ» նիված Տեխնակ Խաչատրյանի հիշատակին», Երևան, 2018, էջ 98-113:

¹⁰ Գայսերյան Վ., Ժայռապատկերներ՝ Գուգարքում, «Սովետական Հայաստան» օրաթերթ, 24 հուլիսի 1987, էջ 4, Հակոբյան Թ.Խ., Մելիք-Բախշյան Սո. Տ., Բարսեղյան Հ.Խ., նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 975, տե՛ս նաև՝ Թոխաթեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 82:

դրանցից ութի լուսանկարը: 2006 թ. նա հրատարակեց ևս 13 ժայռապատկեր (աղ. 2): Թիվն ավելին պետք է լինի, քանի որ պատկերներ են նշմարվում նաև խոշոր, շրջված քարերի ստորին, անհասանելի մասում, ուստի, հարկ է հետազոտել գյուղի տարածքով մեկ անկանոն սփռված՝ 1988 թ. երկրաշարժի պատճառով գլորված, տեղաշարժված քարերը ևս: Տեղում գտնվել են մ.թ.ա. II հազարամյակի կեսերին բնորոշ խեցեղենի բեկորներ¹¹:

Կողես, Գուգարք աշխարհի Տաշիր գավառ: 1990 թ. հոկտեմբերի 31-ին Ձորագետի ճախափնյակի այս գյուղից 2 կմ հյուսիս, երկրաբան Հակոբ Տոնականյանի հետ հետազոտել ենք իր նկատած քարե կիսաշրջանները և նշանագրերով երկանկյուն կողմնացույց քարաշարը¹² (աղ. 3): 5-15 մ տրամագծերով կիսաշրջանների քարերի քանակներն օրացուցային են՝ 7, 12 և 30, որոնք կարող էին նշել շաբաթվա և ամսվա տևողությունը և ամիսների թիվը: Օղակներից մեկի ներսում կա ևս երեքը, ուստի, քարերի ընդհանուր թիվը 52 է՝ տարվա շաբաթների թիվը: Այդ կերպ կարող էր արտահայտվել, օրինակ, տարվա տևողությունը՝ $7 \times 52 = 364$ օր: Հավանական է նաև, որ կառուցվածքն ունենար կիրառական գործառույթ՝ որպես օրացուցային գոր-

---

¹¹ Ավետյան Վ., Նորահայտ ժայռապատկերներ Նեղուց գյուղի տարածքում, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2006, №2, էջ 249-255:

¹² Տոնականյան Հ., Թոխատյան Կ., Կիսոսե՞ն արդյոք քարերը, «Չվարթնոց», 1991, №4, էջ 31-34, Թոխատյան Կ., Ժայռապատկերաբանության ակունքները Հայաստանում, «Հայոց պատմության հարցեր», 2003, № 4, էջ 82, Թոխատյան Կ., Ժայռապատկերաբանության և օրացույցի ակունքները Հայաստանում և Անանիա Շիրակացի, «Աստղագիտական ժառանգությունն ազգային մշակույթում», Անանիա Շիրակացու 1400-ամյակին նվիրված պատմա-աստղագիտական գիտաժողովի նյութերի ժողովածու (Բյուրականի աստղադիտարան), Երևան, 2014, էջ 122, նկ. 25, Թոխատյան Կ., Հայկյան օրացույցի ակունքներում, «Հայկազունիներ» ժողովածու, Երևան, 2013, էջ 228, նկ. 22: Tokhatyan K., Rock carvings of Armenia, «Fundamental Armenology», № 2, 2015, p. 185, 195, 199:

ծիք՝ համապատասխան քարի մոտ որևէ իր դնելով կարելի է նշել ամսվա օրը, շաբաթվա և ամսվա համարը: Հարևան **Եղիտանք** գյուղի անձավի մուտքին կից քարին անձավագետ Արմեն Գևորգյանը 1995 թ. նկատել է փոսիկների չորս խումբ, որոնցից երկուսը կազմված են 12 անցքից (աղ. 4): Հավանական է դրա օրացուցային նշանակությունը:

Լոռի-բերդ, Գուգարք աշխարհի Տաշիր գավառ: Հնավայրի ամենամեծ՝ № 79 դամբարանի ներքին խուցը յուրատեսակ «պատկերասրահ» էր, որի չորս պատերի մուգ հիմնագույնի վրա 1992 թ. հայնաբերվել էին կենդանիների դեղին, նարնջագույն ու կանաչ գծանկարներ և ալիքաձև նախշեր (աղ. 5): Ամենայն հավանականությամբ, հնում պատին կախված է եղել հանքային ու խեժահիմք ներկերով նկարազարդված մի գործվածք, որի պատկերները պահպանվել են որպես դաջվածք: Պատերի փլուզման ու լվացման հետևանքով նկարներն աղճատված էին, այժմ արդեն գոյություն չունեն: Ոճով ու բովանդակությամբ դրանք աղերսվում են լեռնային ժայռապատկերների¹³:

Գոգարան, Այրարատ աշխարհի Տաշիր Վերին գավառ: 1987 թ. սեպտեմբերի 12-ին և 2013 թ. հոկտեմբերի 21-ին, Բազումի լեռնաշղթայի հարավային ստորոտում, գյուղից 3 կմ հարավ, մայրուղուց 600 մ հյուսիս գտնվող մ.թ.ա. II-I հազարամյակներով թվագրվող սալաքարային դամբարանների, գուռերի և «գահավորակների» միջավայրում նկատեցինք տասնյակ խորակոս, գծանշանակիր քարեր (աղ. 6): Ոճով ու նշանների

---

¹³ Դևեջյան Ս., Լոռի բերդի №79 դամբարանը, «Հին Հայաստանի մշակույթը, Հ. Մարտիրոսյանի հիշատակին նվիրված գիտաժողովի զեկուցումների հիմնադրույթներ», Երևան, 2001, էջ 39, Դևեջյան Ս., Լոռի բերդ II (միջին բրոնզ), Երևան, 2006, էջ 63-65, նկ. 43, աղ. XIV-XVI, տե՛ս նաև՝ Թոխաթեան Կ., նշվ. աշխ., էջ 82:

ծնով նման են Արցախի Տանձատափ, Վրաստանի Մղվիմն, Կորդոքի Արարտու, Թռեղքի Ցուրտագետ հնավայրերի, Ապարանի ջրամբարի ափերի, Երնջատափի, Գնդեվազի և այլ փորագրերին:

Լոռու մարզի ժայռապատկերները և պաշտամունքային կառույցների նշանագրերը, գտնվելով հիմնականում ցածրալեռնային անտառատափաստանային գոտում, դրսևորում են թեմային ու ոճական, տեխնիկական ու տեղագրական ընդհանրականություն ամբողջ Հայաստանի բարձրալեռնային պատկերների հետ՝ վկայելով Հայոց մեջ ժայռապատկերման ավանդույթի հարատևումը, անընդհատությունն ու անցումայնությունը:

Ժայռապատկերային մշակույթով ևս Հայկական լեռնաշխարհը ներկայանում է որպես մեկ ամբողջություն, որի մարդաբանական ու մշակութաբանական պատկերն անընդհատ է ըստ տարածքի՝ մոտ 400 հազար կմ² և ժամանակի՝ հարյուր հազարավոր տարիներ:

Karen Tokhatyan, *Institute of History of the NAS RA, Cand. Hist. Sci.*, The petroglyphs of Lori region

Rock art in Armenia originated in the 7th-5th millennia BC. Certain ancient compositions and styles naturally continued in other areas of Armenian culture. The traditions of petroglyphs are observed in bas-reliefs and frescoes of the Early Iron Age and cuneiform periods, as well as in ancient and medieval structures and caves. The skills of carving have been preserved in constructions, sculpture, cuneiform and lapidary inscriptions.

Petroglyphs of Lori region and signs on religious buildings located mainly in low mountain areas demonstrate thematic and

stylistic, technical and topographical similarities with high-mountain images throughout Armenia, testifying to the continuity of carving traditions among Armenians. The petroglyphs are direct evidence that the Armenian Highland represents a single whole by rock art monuments as well. Thus, the continuity of anthropological and cultural picture is clearly traced in space (400.000 km²) and in time (hundreds of millennia).